

МОВА І СУСПІЛЬСТВО

Соціолінгвістика

Соціолінгвістика, галузь мовознавства, що вивчає мову у зв'язку з соціальними умовами його існування.

Соціальні умови включають комплекс зовнішніх обставин, в яких реально функціонує і розвивається мова: (1) суспільство людей, що використовують цю мову; (2) соціальну структуру цього суспільства; (3) відмінності між носіями мови у віці; (4) соціальний статус рівні культури та освіти, місце проживання, а також відмінності в їх мовному поведінці залежно від ситуації спілкування.

Витоки соціолінгвістики

Одне з перших письмово зафіксованих спостережень стосовно соціальної неоднорідності мови припадає до початку 17 ст. Гонсало де Корреас, викладач Саламанкського університету в Іспанії, чітко розмежовував соціальні різновиди мови: «Потрібно відзначити, що мова має, крім діалектів, що існують в провінціях, деякі різновиди, пов'язані з віком, становищем і майном жителів цих провінцій: існує мова сільських жителів, простолюдинів, городян, знатних панів і придворних, вченого-історика, старця, проповідника, жінок, чоловіків і навіть малих дітей».

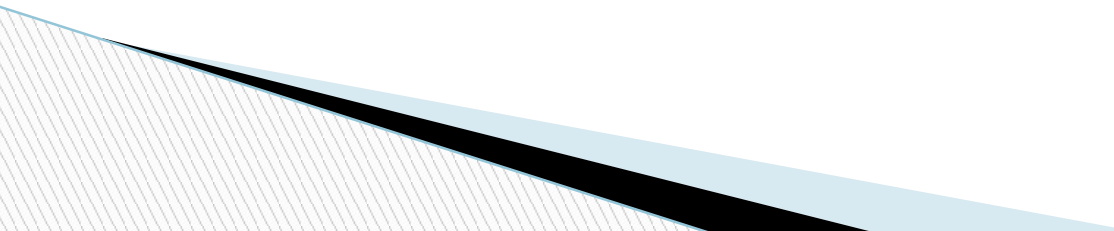
Термін «соціолінгвістика» уперше вжив американський соціолог Герман Каррі у 1952.

Найважливіші для сучасної соціолінгвістики ідеї належать таким видатним ученим першої половини 20 ст., як І.О.Бодуен де Куртене, Е. Д. Поліванов, Л.П.Якубінський, В.М.Жирмунський, Б. А. Ларін, А. М.Селіщев, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур в Росії, Ф.Брюно, А.Мейє, П.Лафарг, М.Коен у Франції, Ш.Балли і А.Сеше в Швейцарії, Ж. Вандрієс в Бельгії, Б.Гавранек, А.Матезіус в Чехії та ін. Це, наприклад, ідея про те, що всі засоби мови розподілені за сферами спілкування, а розподіл спілкування на сфери має значною мірою соціальну зумовленість (Ш.Балли); ідея соціальної диференціації єдиної національної мови залежно від соціального статусу його носіїв (роботи російських і чеських мовознавців); положення, згідно з яким темпи мовної еволюції залежать від темпів розвитку суспільства, а в цілому мовні зміни завжди відстають від змін соціальних (Е. Д. Поліванов);

Сучасна соціолінгвістика - це галузь мовознавства, яка виникла на перетині двох інших наук, соціології і лінгвістики.

Об'єкт соціолінгвістики. Один з основоположників сучасної соціолінгвістики американський дослідник Вільям Лабов визначає соціолінгвістику як науку, яка вивчає «мову в його соціальному контексті». Тобто увага соціолінгвістів звернена не на власне мову, не на її внутрішній устрій, а на те, як користуються мовою люди, що складають те чи інше суспільство. При цьому враховуються всі фактори, що можуть впливати на використання мови, - від різних характеристик самих мовців (їхнього віку, статі, рівня освіти і культури, виду професії і т.п.) до особливостей конкретного мовного акту.

Р. Якобсон: «Ретельний і точний науковий опис певної мови, не може обійтися без граматичних і лексичних правил, що стосуються наявності або відсутності відмінностей між співрозмовниками з точки зору їхнього соціального стану, статі або віку; визначення місця таких правил в загальному описі мови становить складну лінгвістичну проблему».

Соціолінгвістичний підхід до мови передбачає: **об'єктом вивчення є функціонування мови**; її внутрішня структура приймається як певна даність і спеціальному дослідженню не підлягає.

У суспільствах, де функціонують дві, три мови, більше мов, досліджують механізми функціонування кількох мов в їх взаємодії, щоб отримати відповіді на питання: (1) в яких сферах соціального життя їх використовують? (2) які взаємини між ними за статусом і функції? (3) яка мова «панує», тобто є державною або офіційно прийнятою в якості основного засобу спілкування, а які змушені задовольнятися роллю сімейних і побутових мов?(4) якк, за яких умов і в яких формах виникає дво- і багатомовність?

Основні поняття соціолінгвістики

Соціолінгвістика оперує специфічними для неї поняттями: *мовна спільнота, мовна ситуація, соціально-комунікативна система, мовна соціалізація, комунікативна компетенція, мовний код, перемикання кодів, білінгвізм (двомовність), диглоссія, мовна політика* та ін. Деякі поняття запозичені з інших галузей мовознавства: *мовна норма, мовне спілкування, мовна поведінка, мовний акт, мовний контакт, мовна інтерференція, мова-посередник* та ін., із соціології, соціальної психології: *соціальна структура суспільства, соціальний статус, соціальна роль, соціальний фактор* і деякі інші.

Мовна спільнота - це сукупність людей, об'єднаних спільними соціальними, економічними, політичними і культурними зв'язками і здійснюють в повсякденному житті безпосередні і опосередковані контакти один з одним і з різного роду соціальними інститутами за допомогою однієї мови або різних мов, поширених в цій сукупності.

В якості мовної спільноти можуть розглядатися сукупності людей, різні за чисельністю індивідів, що входять до них, - від цілої країни до так званих малих соціальних груп (наприклад, сім'ї, спортивної команди): критерієм виділення в кожному випадку повинні бути спільність соціального життя і наявність регулярних комунікативних контактів

Мовний код. Кожне мовне співтовариство користується певними засобами спілкування - мовами, їхніми діалектами, жаргонами, стилістичними різновидами мови. Будь-який такий засіб спілкування можна назвати кодом. У найзагальнішому сенсі код - це засіб комунікації: природна мова, а такої соціальний або територіальний діалект, міське койне тощо.

Субкод – це підсистема якогось загального коду, комунікативний засіб меншого обсягу, вузької сфери використання і меншого набору функцій, ніж код. Це різновиди сучасної української національної мови: літературна мова, територіальний діалект, міське просторіччя, соціальний жаргон, - це субкоди, або підсистеми єдиного коду.

Субкод, або підсистема членується на різновиди і тим самим включає субкоди (підсистеми) нижчого рівня і т.д. Українська літературна мова, сама є субкодом по відношенню до національної мови, і членується на два різновиди - кодифікована мова і розмовна мова, кожна з яких є самодостатньою і відрізняється функціями: кодифікована мова використовується у книжково-письмових формах мови, а розмовна - в усних, побутових формах. Кодифікована літературна мова диференційована за стилями, а стилі реалізуються в різноманітних мовних жанрах; подібність до цієї диференціації існує і в розмовній мові.

Соціально-комунікативна система - це сукупність кодів і субкодів, використовуваних у певному мовному співтоваристві, що перебувають один з одним у відношеннях функціональної додатковості.

Напр. кожний стиль літературної мови - науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, релігійно-проповідницький - має свої специфічні функції, не властиві іншим стилям, а разом вони функціонально доповнюють один одного, утворюючи систему, здатну обслуговувати всі комунікативні потреби даного суспільства (яке можна умовно назвати суспільством носіїв літературної мови; крім них є ще, наприклад, носії діалектів, просторіччя) і всі сфери спілкування.

Мовна ситуація. Компоненти соціально-комунікативної системи, яка обслуговує ту чи іншу мовне співтовариство, перебувають одна з одним в певних відношеннях. На кожному етапі існування мовної спільноти ці відношення відносно стабільні. Зміна політичної ситуації у країні, зміна державного ладу, економічні перетворення, нові орієнтири в соціальній і національній політиці і т.ін., - все це може так чи інакше впливати на стан соціально-комунікативної системи, на її склад та на функції її компонентів – кодів і субкодів.

Мовна ситуація – це стан соціально-комунікативної системи у певний період її функціонування.

Перемикання кодів. Коди (мови) і субкоди (діалекти, стилі), складові соціально-комунікативної системи, функціонально розподілені. Один і той самий контингент мовців, які складають певну мовну спільноту, володіючи загальним набором комунікативних засобів, використовує їх залежно від умов спілкування. Напр., якщо йдеться про субкоди літературної мови, то в науковій діяльності носії літературної мови використовують засоби наукового стилю мовлення, у сфері діловодства, юриспруденції, адміністративного листування тощо вони ж зобов'язані вдаватися до засобів офіційно-ділового стилю, в сфері релігійного культу, – до слів і конструкцій стилю релігійно-проповідницького.

Ситуації перемикання кодів: (1) зміна адресата (в умовах білінгвізму); (2) зміна ролі мовця; (3) тема спілкування тощо.

Соціолект. Сукупність мовних особливостей, властивих будь-якій соціальній групі - професійній, статусній, віковій тощо – в межах тієї чи іншої підсистеми національної мови. Напр., особливості мови військових (солдатський жаргон), школярів (шкільний жаргон), кримінальний жаргон, аргі хіпі, студентський сленг, професійна «мова» ІТ професіоналів, торговельні аргі та ін.

Соціолекти не становлять цілісних систем комунікації. Це особливості мови – у вигляді слів, словосполучень, синтаксичних конструкцій, особливостей наголосу тощо; основа соціолектов – словникова і граматична – зазвичай мало чим відрізняється від характерної для національної мови. Напр. сучасному кримінальному аргі є велика кількість позначень, у тому числі метафоричних: балда 'голова', мент 'міліціонер', хаза, малина 'злодійське кубло', хрускоти 'гроші', шмонають 'обшукувати', етапка 'пересильна в'язниця' і т.п.

Арго, жаргон, сленг – різновиди соціолекта. Специфіка кожного з цих мовних утворень зумовлена професійною відокремленістю тих чи інших груп або їх соціальною відмежованістю від решти суспільства. Комп'ютерний жаргон (сленг) – приклад професійно обмежених мовних утворень, злочинське арго, студентський сленг – приклади соціально обмежених субкодів. Іноді група може бути відокремлена і професійно, і соціально; мова такої групи має властивості і професійного, і соціального жаргону. Приклад – солдатський жаргон, оскільки військова справа являє собою професію, а люди, що займаються цією професією, живуть своїм, досить відокремленою від решти суспільства життям.

Койне. Термін койн спочатку застосовувався лише до загальгрецької мови, що склалася в 4-3 ст. до н.е. і служила єдиною мовою ділової, наукової та художньої літератури Греції до 2-3 ст. н.е.

У сучасній соціолінгвістиці койне розуміють як засіб повсякденного спілкування, який пов'язує людей, що розмовляють різними регіональними або соціальними варіантами мови. У ролі койне можуть виступати наддіалектні форми мови - своєрідні інтердіалекти, що поєднують в собі риси різних територіальних діалектів, - або одна з мов, що функціонує у даному ареалі.

Labov W. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, D.C.: Center for Applied Linguistics, 1966. 2006. Second edition: Cambridge/Cambridge U. Press.

The Study of Nonstandard English. Washington, DC: National Council of Teachers of English, 1969.

Trudgill P. *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. - Penguin UK, 2000 p.

Tannen D.